

УДК 811.161

**ПРИЙОМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОРУШЕНИХ МОВНИХ НОРМ
У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ДЕНІЕЛА КІЗА
«КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА»**

**METHODS OF PRESERVING THE VIOLATED LANGUAGE NORMS
IN THE UKRAINIAN TRANSLATION ON THE BASIS OF
"FLOWERS FOR ALGERNON" BY DANIEL KEYES**

Ємець А.О.,

студентка магістратури

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Головнюва-Коппа О.О.,

кандидат філологічних наук, старший викладач

кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті на матеріалі роману Деніела Кіза «Квіти для Елджернона» проаналізовано особливості українського перекладу, що здійснений Віктором Шовкуном. Ми з'ясували, які способи використовуються для збереження порушених норм, що спричинені розумовими характеристиками мовця. У дослідженні окреслено історичне підґрунтя питання неперекладності графонів. Також визначено характеристики графону як основного поняття, що увиразнює мовлення головного героя твору. Подано дефініції основних понять, що пов'язані з тематикою статті.

Ключові слова: графон, мовні норми, відхилення від мовної норми, способи перекладу, неперекладність, епістолярний роман, художній переклад, компенсація, увиразнення, нейтралізація.

В статье на материале романа Дэниела Киза «Цветы для Элджернона» проанализированы особенности украинского перевода, который осуществлен Виктором Шовкуном. Мы выяснили, какие способы используются для сохранения нарушенных норм, вызванных умственными характеристиками говорящего. В исследовании определена историческая основа вопроса непереводимости графонов. Также мы определили характеристики графона как основного понятия, которое делает акцент на речи главного героя произведения. Представлены дефиниции основных понятий, которые связаны с тематикой статьи.

Ключевые слова: графон, языковые нормы, отклонения от языковой нормы, способы перевода, непереводимость, эпистолярный роман, художественный перевод, компенсация.

The article deals with the analysis based on the novel "Flowers for Algernon" and the features of the Ukrainian translation that were performed by Victor Shovkun. We found out which ways of translation were used for preservation of the language violation norms that were caused by mental characteristics of the speaker. The investigation was determined the historical background of the question of the speech deviations untranslatability. Also the characteristics of the speech deviation were defined as the basic notion that emphasizes the speech of the novel protagonist. It is provided main definitions that are related to the subjects of the article.

Key words: speech deviation, language norms, language norm violation, methods of translation, untranslatability, epistolary novel, literary translation, compensation.

Постановка проблеми. Твори, в яких автор застосовує явище «графону», або ж свідоме відхилення від літературної норми, існують вже давно. Незважаючи на це, до сьогодення не існує єдиної, загальної думки з приводу виділення прийомів, за допомогою яких у перекладі зберігаються порушені мовні норми. Через те, що мовознавцями було приділено недостатньо уваги щодо стратегій передачі під час перекладу цих мовленнєвих відхилень від норми, ми вирішили детальніше їх проаналізувати, щоб встановити, в яких випадках їх можна передати, а в яких – краще замінити на інший варіант, який буде більш природним для українського народу, тобто окреслити межі перекладності графонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «графон» у своїх наукових працях досліджували такі вчені, як: В. Кухаренко (саме вона перша застосувала цей термін у перекладознавстві), А. Скворников, О. Мороховський, А. Федоров, С. Влахов.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства мовознавці знову стали приділяти значний інтерес до характеристик графону, а також способів його передачі та відображення в мові оригіналу. Зокрема, вагомий внесок у розробку способів було здійснено А. Статівкою. Наше дослідження базується на класифікації, що була запропонована цим кандидатом філологічних наук. Але слід зазначити, що у своїх дисертаційній роботі А. Статівка [15, с. 19] розглядала англійські художні твори XIX–XX століть, у складі яких було використано графони та, відповідно, їх українськомовні переклади. Через великий об'єм аналізованих творів у роботі наведено лише невелику кількість використання графону в романі «Квіти для Елджернона». Наше дослідження зосереджено на цілісному порівняльному аналізі твору.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю в аналізі та дослідженні стилістичних та лінгвістичних особливостей сучасної англійської літератури, яка викликає інтерес та зацікавленість у читачів не тільки англійських країн, але і всього світу, зокрема й українського. Дана стаття присвячується проблематиці перекладності відхилень від мовної норми, а саме окресленню способів перекладу графонів, адже

цілісна класифікація в перекладознавстві відсутня. Також відсутній комплексний аналіз тексту на збереження поняття «графон», зокрема, саме на матеріалі епістолярного роману «Flowers for Algernon» by Daniel Keyes під час його перекладу українською мовою.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у здійсненні порівняльного аналізу роману «Flowers for Algernon» by Daniel Keyes та його перекладу українською, що здійснений В. Шовкуном, у виявленні основних шляхів збереження та передачі порушення мовних норм у перекладі для українськомовних читачів, а також в аналізі доречності й правильності використання саме такого варіанту збереження графонів перекладачем у наведених прикладах. Предмет наукового пошуку в ході нашого дослідження становлять такі поняття: графон, способи передачі відхилень, мовні норми як основні засоби відображення образу головного героя твору, що має розумові вади.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження способів збереження графонів у перекладі було обрано та проаналізовано епістолярний роман «Flowers for Algernon» Д. Кіза та його офіційний переклад, здійснений В. Шовкуном та надрукований українським видавництвом «Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». Роман написаний від першої особи та вважається епістолярним, тому що написаний у формі звітів. 32-річний працівник пекарні Доннера, Чарлі Гордон – головний герой роману. Твір «Квіти для Елджернона» є дуже важливим, тому що в ньому піднімається гостра соціальна проблема впливу сім'ї на формування особистості, яка з народження є розумово відсталою. Основна особливість роману – головний герой має розумові вади, які автор показує чималим використанням відхилень від мовної норми.

Сьогодні все більше і більше уваги мовознавців привертають ті поняття, які раніше з точки зору перекладності взагалі не розглядалися, до цих понять також відноситься «відхилення від мовної норми». Для більшої ясності картини подамо поняття «мовна норма». Це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування. Головними ознаками мовної норми є унормова-

ність, обов'язкова правильність, точність, логічність, чистота і ясність, доступність і доцільність.

Радянські лінгвісти та перекладознавці або здебільшого негативно ставилися до ідеї щодо перекладності графонів, або закликали до використання прийому компенсації. Ось яку думку висловлює з цього приводу перекладач А.В. Федоров: «Особливості мови, які неможливо передати під час перекладу, дійсно є. Це не ті елементи, що специфічні для однієї мови, для яких не існує прямих формальних відповістей в іншій мові, та які все ж таки можна передати, компенсувати за допомогою певних граматичних або лексичних засобів, що відтворюють їхню роль у системі контексту. Дійсно неперекладними є лише ті окремі елементи мови оригіналу, які представляють відхилення від загальної норми мови, відчутні по відношенню саме до цієї мови, тобто це в основному діалектизми й ті слова соціальних жаргонів, які мають яскраво виражене забарвлення за географічним положенням» [16, с. 125].

Радянський класик К. Чуковський писав: «Будьте хоч талантом, хоч генієм, але ви ніколи не зможете відтворити в перекладі жодне з мовленнєвих відхилень, оскільки українська мова не має жодних лексичних засобів для виконання подібних завдань. У нашій мові не знайти жодних відповідників тим зламам та звихненням мови, якими рясніє першотвір. Тут кожного перекладача, навіть найсильнішого, очікує неминучий провал» [17, с. 47].

Але якщо виходити з поняття про норми літературної мови, то найбільш відповідним можна все ж вважати термін «відхилення від літературної норми», який об'єднує всі випадки спотворень літературної мови. Разом із тим зауваження Я.І. Рецкера про відміну між «периферійними шарами мови» і «навмисним і ненавмисним спотворенням розмовної мови» (він називає його «контамінованою мовою») наводить на думку про два типи відхилень, які умовно названо колективними та індивідуальними. До перших належать такі: просторіччя, діалекти, жаргони, аргі, сленг, професійні мови, а до другого типу відносять: відступ від правил в усній мові, дитяча мова, ламана мова, дефекти мови (недорікуватість, шепелявість, сюсюкання, гугнявість, гаркавість, шепотіння, заїкання тощо), помилки у вимові та правописі [11, с. 32].

Графон – це навмисне відхилення від мовної норми, що використовується як засіб відтворення мовленнєвого портрету персонажу, що відображує не тільки соціально-регіональні приналежності, а й психологічні особливості мовця, зокрема: фізичний та емоційний стан героя, його вік, іноземний акцент тощо. Ці особливості мови героя відтворюються

в художньому перекладі різними шляхами, але ми зосередили свою увагу на терміні «графон» як засобі збереження цих характеристик у перекладі. Термін вперше було введено В.А. Кухаренко в «Практикумі по стилістиці іноземної мови» [9]. З першого речення роману «Квіти для Елджернона» бачимо використання цього засобу: «Dr Strauss says I shoud **rite** down what I think and **remembir** and **evrey thing** that **happins** to me from now **on**. I **dont no** why but he **says its importint** so they will see if they can use me» [1]. – «Дохторь Штраус каже аби я писав **шо** думаю і **помнив** усе **шо** зі мною буде від сьогодні. Я не знаю чому але він **вважа шо** це важливо аби вони могли бачити чи можна якось використати мене» [5]. Як ми бачимо, в цьому уривку тексту та його перекладі відсутні будь-які розділові знаки, окрім крапки, що також допомагає змалювати образ Чарлі.

У нашому дослідженні ми спираємось на класифікацію способів збереження відхилення від мовної норми, яка запропонована кандидатом філологічних наук А.О. Статівкою, а саме: 1) прийом увиразнення, 2) прийом нейтралізації, 3) прийом компенсації (який можна поділити на два види: горизонтальної (коли графон компенсується графоном) або вертикальної (коли графон компенсується одиницею іншого рівня – лексичного чи граматичного)) [15, с. 75].

1) Прийом увиразнення, що виражається більшою кількістю помилок у перекладі для того, аби сформувати образ Чарлі (чоловіка з розумовими вадами). Наведемо приклад: «Dr. Strauss says to **rite** a lot **evrything** I think and **evrything** that **happins** to me but I **cant** think **anymor** because I have nothing to **rite** so I will **close for** today...**yrs** truly Charlie Gordon» [1]. – «Дохторь Штраус каже **шоб** я писав усе **шо** думаю і **шо** зі мною **бува** але голова в мене порожня і **сьодні** я вже **нічо** не напишу... Ваш **Чярлі** Гордон» [5]. Увиразнення в даному випадку проявляється в перекладі «Dr. Strauss» як «Дохторь Штраус», «nothing» як «нічо», «today» як «сьодні», «that» як «шо». У даному випадку ми не погоджуємось із помилкою під час перекладу імені головного героя, адже в оригіналі воно представлено без помилок. Можна було б розглянути цю помилку в контексті компенсації, але ж, на нашу думку, Чарлі деякі слова пише правильно, тож може запам'ятати їх, а отже, і правильне написання свого власного імені. Тому вважаємо недоречним вживання в цьому реченні графону.

2) Прийом нейтралізації, що полягає у нівелюванні помилок, що були здійснені в оригіналі, тобто ті, які не були відображені в перекладі.

Цей прийом застосовується в тому випадку, коли перекладач не може знайти адекватний

варіант графону у вихідній мові, що відповідав би її нормам та звучав би природно. Наприклад: «I **dont** care so much about **bee-ing famus**» [1]. – «Мені байдуже стану я чи не стану знаменитим» [5]. В оригіналі ми бачимо велику кількість помилок як для такого маленького речення: орфографічних («bee-ing» «famus») і пунктуаційних («'» у слові «don't»). Але ми не погоджуємось у даному випадку із вживанням у даному реченні, адже можна було б використати такий варіант перекладу: «Мині всеодно чи я стану знаменитим».

3) Перейдемо до прийому компенсації. М. Яковлева подає таке визначення терміна: засіб, в перебігу якого «елементи смислу, прагматичні значення, а також стилістичні нюанси, тотожна передача яких неможлива, а отже, такі, що втрачаються в перекладі, відтворюються у тексті перекладу якимось іншим засобом, причому необов'язково в тому ж самому місці, що в оригіналі» [19, с. 54].

Наведемо приклад горизонтальної компенсації (коли графон компенсується графоном):

– «I **dont** know what eating got to do with **geting** smart and **Im hungry** Prof Nemur took away my **choklate cake**. Dr. Strauss says I can have it back after the **operashun**» [1]. – «Я не знаю який стосунок має їжа до **буття** розумним і **міні** **хоченця** їсти. Професорь Нявмур забрав у мене моє **шоколядне тістичко**. Дохторь Штраус сказав я зможу забрати своє тістичко після **операції**» [5]. У даному реченні майже всі намагання автора передані Шовкуном.

Вживання вертикальної компенсації (коли графон компенсується одиницею іншого рівня – лексичного чи граматичного) можна прослідкувати в такому прикладі:

– «She **lookd angrey** and took the **picturs** away» [1]. – «Вона розсердилася й забрала **фотки**» [5]. Графон було компенсовано за допомогою лексичної помилки.

– «So Burt **sed** Charlie what do you see on this card» [1]. – «Отож Берт запитав **Чярлі шо** ти бачиш на цих картинах» [5].

З метою показати низький рівень володіння мовою автор відтворює в його мовленні явні фонетичні, а також граматичні відхилення від загальноприйнятих правил. Саме ці помилки наближають його стиль та манеру говорити до просторічної, а орфографічні помилки тільки підкреслюють характерні риси вимови. Основною причиною цього може бути те, що така мова тексту оригіналу має дуже специфічні для вихідної мови засоби стилізації, інакше кажучи, мова

перекладу не має необхідних засобів для їх збереження. Іншою причиною цього може бути те, що перекладач хотів показати реальну мовну картину сьогодні, невід'ємною частиною якої є результат багатовікової інтерференції російської мови в українську. Саме тому в перекладі твору українською мовою можна спостерігати використання русизмів та суржику. Наведемо декілька прикладів та розберемо причини вживання русизмів та суржику в кожному:

– «I dint **understand** about it but I remembir Dr Strauss said do anything the testor telld me even if it dont make no sense because thats testing» [1]. – «Я не **пойняв**, чого він хоче але пригадав як дохторь Штраус сказав аби я робив усе **шо** він мені скаже навіть **якшо** я не пойму чого він од мене хоче» [5].

У даному випадку слово «пойняв», яке є суржиком, використовується замість «зрозумів». Якщо в даному випадку не обійтись без використання просторічної мови, то у словах «шо» та «якшо», які є яскравими прикладами мови, якою люди здебільшого розмовляють у селах та невеликих містах, можна було зробити такі помилки «щьо» та «якщьо», тобто за стратегією «як чуємо, так і пишемо». Адже людина з розумовими вадами не обов'язково говорить суржиком.

– «I dont **remembir** so good what Burt said but I **remembir** he wantid me to say what was in the ink» [1]. – «Я не дуже добре **споминаю** про шо запитував мене Берт але **помню** він хотів щоб я сказав йому шо я побачив у чорнилі» [5].

Слово «споминаю» – русизм від «вспоминать», замість «згадувати». Доречно використання, адже в слові «згадувати» складно зробити помилку, яка б звучала природно в українській мові.

– «I tolld her how can you get that thing from cards that sombody spilld ink on and **fotos** of pepul you dont even no. She lookd angrey and took the **picturs** away» [1]. – «Я запитав у неї як я можу повернути собі цю штуку роздивляючись карти на які хтось вилив чорнило і **фотки** людей яких я не знаю. Вона розсердилася й забрала **фотки**» [5].

Слово «фотки» використовується лише в розмовному стилі мови, згідно з мовними нормами правильно вживати – «фотографії, світлини», але в даному реченні доречно було перекладати, як зробив це Віктор Шовкун.

– «Dr Strauss says I shoud rite down what I think and **remembir** and evrey thing that happins to me from now on» [1]. – «Дохторь Штраус каже аби я писав шо думаю і **помнив** усе шо зі мною буде від сьогодні» [5].

– «Burt says that means he was happy because he did the thing rite» [1]. – «Берт сказав мені шо

він щасливий оскільки **правильно** виконав те що вимагалось від нього» [5].

«Правильно» – це, на нашу думку, недоречно відображення графону в перекладі, в даному випадку доцільніше було б застосувати стратегію одомашнення, аби відтворити деформовані одиниці, а саме він використав доволі вдалий український аналог «правельно», замінивши ненаголошений «и» на «е».

– «Gimpy watched and I knew he was sore at me **because** he dont like when people dont do **what** he tells them just like Prof Nemug» [1]. – «Джимпі дивився і я знав він сердитий на мене **томушо** він не любить коли люди не виконують **того що** він їм каже як професор Нявмур» [5].

На нашу думку, доречніше було би просто написати разом слова «томушо» і «тогошо», адже це і так є мовленнєва помилка, тим паче, що в оригіналі ці слова написані правильно.

Висновки. Кожен письменник під час перекладу мови героя з розумовими вадами застосо-

вує свої власні прийоми та способи створення цілісної картини портрету. Засіб, який використовується для передачі мови героя, що допускає помилки у своїй мові через психологічне здоров'я, називається графон. Інакше кажучи, це такий тип графічного прийому, що зображує відхилення від графічного стандарту чи орфографічної мовної норми, а також має стилістичне значення. Для передачі відхилень від мовної норми у творі «Квіти для Елджернона» перекладач застосовує прийоми нейтралізації, увиразнення, компенсації (вертикальної та горизонтальної), з яких найбільш уживаним є саме компенсація.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у порівняльному аналізі російського та українського перекладу цього твору, виокремленні у відсотках використання перекладацьких прийомів, що були використані для збереження порушених мовних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Keyes D. *Flowers for Algernon: A Novel*. New York: A Harvest Book, 2004. 322 p.
2. Влахов С., Флорин С. *Непереводимое в переводе*. М.: Международные отношения, 1980. 342 с.
3. Емельянова Л.Л. Типы и функции графона в английской художественной речи: автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Одесса, 1977. 24 с.
4. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. *Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник*. К.: Київський університет, 2008. 543 с.
5. Кіз Д. *Квіти для Елджернона: роман; пер. з англ. Віктора Шовкуна*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 304 с.
6. Коптілов В. *Стилізація у перекладі. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики*. К., 1972. С. 176–193.
7. Корунець І.В. *Вступ до перекладознавства: підручник*. Вінниця: Нова Книга, 2008. 512 с.
8. Куликова М.Н. *Фонографическая стилизация речи (на материале перевода англо-язычной литературы на русский язык): автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки»*. СПб., 2011. 20 с.
9. Кухаренко В.А. *Практикум по стилистике английского языка. Seminars in Stylistics: учебное пособие*. М.: Флинта: Наука, 2011. 184 с.
10. Медведєва А.О. *Перекладознавчий аспект графону у світлі стилістичних теорій*. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: «Філологія». Одеса, 2016. Вип. 21. С. 125–129.
11. Рецкер Я.И. *Передача контаминированной речи в переводе и роль традиции*. ТП. 1968. № 5. С. 92.
12. Рецкер Я.И. *Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода*. М.: Международные отношения, 1974. 216 с.
13. Сковородников А.П. *Графон. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты; под ред. А.П. Сковородникова*. 2-е изд. М.: Флинта: Наука, 2009. С. 106–109.
14. Смоляна А.Л. *Компенсація та антонімічний переклад як засоби передачі комунікативної та стилістичної рівнозначності різномовних художніх та нехудожніх текстів*. Лінгвістика. Херсон: ХДУ, 2010. Випуск 10. С. 290–294.
15. Статівка А.О. *Стратегії та способи відтворення фонографічних стилізацій мовленнєвих аномалій в англо-українському художньому перекладі: дис. ... кан. філ. наук; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*. Харків, 2018. 246 с.
16. Федоров А.В. *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. языков*. 5 изд. СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом» «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.
17. Чуковский К.И. *Высокое Искусство*. М.: Советский писатель, 1968. 384 с.
18. Якименко Н.В. *Игра слов в английском языке*. К.: Дніпро, 1984. 48 с.
19. Яковлева М.А. *Компенсація при передачі стилістически сниженних высказываний на разных уровнях текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. М., 2008. 130 с.*